

HENRYK OKRUSZKO
Wydział Nauk Rolniczych i Leśnych PAN, Warszawa

FUNKCJONALNE ELEMENTY EKOROZWOJU

Zagadnienie zasygnalizowane w tytule jest częścią składową problematyki ekorozwoju obszarów wiejskich, rozpatrywanej podczas konferencji naukowej w Lidzbarku Welskim, w dniach 15 – 16.10.1992 r. [1]. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie tych elementów ekorozwoju, które wynikają z funkcji spełnianych przez obszary wiejskie.

Do tematyki tej nawiązywali autorzy pięciu referatów zaprezentowanych podczas konferencji – trzy z nich dotyczyły zagadnień merytorycznych, dwa natomiast – metodycznych, związanych z badaniem obszarów wiejskich pod kątem pozyskiwania informacji potrzebnych do planowania ich ekorozwoju. Sprawa szeroko pojętej funkcji obszarów wiejskich była analizowana w zasadzie tylko w referacie Hopfera [2], który przedstawił definicję tego pojęcia. Zgodnie z nią funkcja obszaru wiejskiego rozumiana jest jako gwarantowanie możliwości produkcji dóbr użytecznych lub zaspokajających określone potrzeby społeczne. Taka interpretacja funkcji jest podstawą klasyfikacji obszarów wiejskich według kryterium użyteczności.

Obszary wiejskie obejmują całą przestrzeń geograficzną, z wyłączeniem terenów zurbanizowanych. W naszych warunkach jest to ponad 90% powierzchni kraju. W obszarach tych wyróżnia się tereny rolnicze, leśne, zbiorniki wodne, tereny gospodarczo nie użytkowane (nieużytki), często określane obecnie jako użytki ekologiczne. Funkcje, jakie spełniają obszary wiejskie, dzieli się na: produkcyjną, wodną, rekreacyjną, budowlaną i ochronną w stosunku do zagrożonych terenów. W ich obrębie można wyróżnić funkcje typowe dla danego obszaru oraz ogólne, niezależne od rodzaju obszaru.

Do typowych, wynikających z rodzaju obszaru, należy funkcja produkcyjna. Dotyczy ona obszarów rolniczych, leśnych i rybackich. Każdy z nich dostarcza produktów niezbędnych w gospodarce. Stopień spełniania funkcji produkcyjnej przez dany obszar jest uzależniony od zapotrzebowania gospodarki na dany produkt. Zależność ta określa rangę obszaru w polityce gospodarczej kraju, obejmującej także pojęcie ekorozwoju.

Funkcja produkcyjna obszaru jest uwarunkowana jego potencjałem naturalnym oraz stopniem zagospodarowania terenu, czyli stanem możliwości wykorzystania tego potencjału. Szczególnie wyraźnie jest to widoczne w przypadku terenów rolniczych. Potencjał produkcyjny – określany warunkami glebowymi, wodnymi i klimatycznymi – jest wykorzystywany w zależności od zagospodarowania terenu wyrażonego w kulturze gleb kształtowanej agrotechniką i melioracją, dostępnością terenu uzależnioną od sieci dróg, stanem i rozmieszczeniem zabudowań gospodar-

skich, a także infrastrukturą całego regionu, rzutuującą na warunki gospodarowania i bytu ludności rolniczej.

Interpretacja funkcji produkcyjnej, oparta na kryteriach jakościowych i ilościowych, jest podstawą klasyfikowania i bonitowania obszarów wiejskich w ramach podziałów wynikających z rodzajów produkcji. Należy podkreślić, że w dotychczasowych systemach klasyfikowania i bonitacji zarówno obszarów rolniczych, jak i leśnych, ich ocenę opiera się na potencjale produkcyjnym, a w mniejszym stopniu na możliwości wykorzystania tego potencjału w powiązaniu ze stanem zagospodarowania terenu. Sprawa ta wymaga podkreślenia w kontekście rozpatrywanej zasady ekorozwoju obszarów wiejskich. Ekorozwój bazuje bowiem na założeniu wyboru funkcji priorytetowej dla danego obszaru. Przy ustalaniu priorytetu, opartego na porównaniu walorów obszaru oraz możliwości zaspokajania potrzeb gospodarczych i społecznych, sprawa stanu zagospodarowania terenu może być bardziej istotna niż potencjał produkcyjny.

Jako funkcję ogólną, spełnianą niezależnie od rodzaju obszaru, potraktować należy zachodzący na tych terenach proces tworzenia, ochrony i dyspozycyjności zasobów wodnych kraju. Jest to funkcja wodna obszarów wiejskich. Przychód wody warunkowany jest opadami. W układzie terytorialnym i czasowym natomiast ilościowe i jakościowe kształtowanie się zasobów wodnych oraz możliwości ich użytkowania uzależnione są od rodzaju i stanu obszarów wiejskich oraz od sposobu zarządzania nimi. Ta funkcja obszarów wiejskich odgrywa pierwszoplanową rolę w koncepcji ekorozwoju. Ekorozwój bowiem, realizując zasadę kształtowania i utrzymywania równowagi ekologicznej, opiera się na prawidłowościach związanych z krążeniem masy i energii w środowisku przyrodniczym. Woda jest głównym elementem składowym w tym krążeniu, zarówno jako czynnik bezpośrednio biorący udział w różnego rodzaju procesach, jak też jako nośnik składników powiązanych z procesami zachodzącymi w środowisku.

Przy realizowaniu ekorozwoju nadawanie wysokiej rangi wodnej funkcji obszarów wiejskich ma dwojakie znaczenie. Z jednej strony umożliwia – przez oddziaływanie na zasady gospodarki wodnej – osiągnięcie celu ekorozwoju, jakim jest kształtowanie ekologiczne zrównoważonego środowiska; z drugiej natomiast – przez kształtowanie tego środowiska według zasad wynikających z wiedzy ekologicznej – uzyskuje się stan przestrzeni geograficznej umożliwiający ilościowo i jakościowo prawidłowe gospodarowanie zasobami wodnymi. Biorąc pod uwagę fakt, że woda jest nie tylko podstawowym elementem określającym przyrodnicze walory środowiska, ale też i niezbędnym, coraz trudniej dostępnym surowcem w gospodarce, konieczne staje się eksponowanie funkcji wodnej obszarów odpowiednie do jej roli, przy ustalaniu priorytetów w waloryzacji tych obszarów. Należy podkreślić, że dotychczas w waloryzacji obszarów wiejskich ich funkcja wodna była często pomijana, traktowana jako część składowa innych funkcji: produkcyjnej czy rekreacyjnej.

Szczególne znaczenia nabiera funkcja wodna na terenach powiązanych ze zbiornikami wodnymi – jeziorami, stawami, systemami rzecznyymi, jak również oczkami wodnymi i mokradłami. Staje się ona wtedy jedną w kompleksie kilku funkcji, którą te tereny spełniają, to jest produkcyjnej (rybackiej), rekreacyjnej, a także

ochronnej w stosunku do gatunków zagrożonych. Między tymi funkcjami występuje szereg powiązań powodujących ich uzupełnianie się lub zwiększanie stopnia oddziaływania. Przykładem może być wpływ funkcji produkcyjno-rybackiej na funkcję wodną rozpatrywaną ze względu na jakość wody. Gospodarka rybacka może podnosić jakość wody przez jej deeutrofizację (wiązaną fosforu w masie odławianych ryb [3]) lub zanieczyszczać wodę przez odpadki karmy zadawanej rybom. Podobne związki występują przy rozpatrywaniu funkcji wodnej i rekreacyjnej. Z kolei funkcja wodna, oparta na zwiększaniu retencji środowiska (zbiornikowania wody), może stymulować szereg funkcji produkcyjnych (rybacką, rolniczą, leśną), jak również kształtować funkcję ochronną w odniesieniu do wielu gatunków, a nawet całych ekosystemów (np. mokradłowych).

Funkcję rekreacyjną obszarów wiejskich można uznać za funkcję ogólną, niezależną od rodzaju tych obszarów, jak też za typową dla danego rodzaju obszaru, wynikającą z jego specyfiki. Funkcja ta w koncepcji ekorozwoju ma dwa aspekty. Pierwszy wynika z zawartego w definicji tego pojęcia określenia, że ekorozwój ma uwzględniać elementy społecznie pożądane. Do takich należy zapewnienie społeczeństwu możliwości odpoczynku w kontakcie z przyrodą oraz realizacji różnego rodzaju form działalności z tym odpoczynkiem związanych (turystyka kwalifikowana, wędkarstwo, obserwacje ptaków i inne).

Drugi aspekt funkcji rekreacyjnej to utrzymywanie wartości środowiska cenionych przez społeczeństwo w kontekście niematerialnym, w taki sposób, aby kontakt korzystających z tych wartości nie powodował ich degradacji. Ta funkcja jest w ścisłym związku z generalną zasadą ekorozwoju – kształtowania i utrzymywania równowagi ekologicznej w środowisku. Nawiązuje ona do działalności, która jest oparta na kolejnej funkcji obszarów wiejskich – ochronnej.

Funkcja ochronna obszarów wiejskich odnosi się do zachowania istniejących zagrożonych gatunków lub całych ekosystemów. Określone terytoria, wchodząc w skład obszarów wiejskich, muszą spełniać rolę refugium, czyli miejsc ucieczki i ostoi przed antropopresją dla gatunków zwierząt szczególnie na to wrażliwych. Są to zwykle obszary trudno dostępne (mokradła, góry, duże kompleksy leśne). Dotyczy to także ochrony rzadkich już roślin lub całych zbiorowisk roślinnych, często w powiązaniu z innymi elementami ekosystemu, np. owadami, płazami itp. Taką rolę spełniają tworzone na obszarach wiejskich rezerwaty.

Oprócz refugium występuje na obszarach wiejskich w ich funkcji ochronnej także matecznik – jako miejsce rozrodu i rozwoju gatunków, które następnie przenikają na inne tereny. Uwzględnienie ochronnej roli obszarów wiejskich w formie mateczników niekoniecznie musi być związane z tworzeniem rezerwatów. Dla wielu gatunków rolę tę spełniać mogą także części składowe kompleksowego urządzenia przestrzeni, jak remizy zaroślowo-leśne, zadrzewienia ochronne, łąki śródpolne, oczka wodne i inne elementy decydujące o bioróżnorodności środowiska, która jest podstawą ekorozwoju.

Przy rozpatrywaniu roli obszarów wiejskich uwzględnia się również ich funkcję budowlaną, czyli związaną z koniecznością lokowania w środowisku inwestycji związanych z potrzebami mieszkaniowymi, produkcyjnymi, handlowymi, komunikacyj-

nymi i innymi. Funkcja ta, istotna z punktu widzenia możliwości użytkowania obszarów wiejskich powiązanej z tworzeniem infrastruktury, wymaga również rozpatrywania przy działalności prowadzonej w myśl ekorozwoju.

Funkcje obszarów wiejskich są w różnym związku z ich rodzajami, jak też we wzajemnym na siebie oddziaływaniu. Funkcja produkcyjna, określana rodzajem terenu, może być dominująca (z racji potencjału produkcyjnego i stanu zagospodarowania) lub ograniczana w pewnym stopniu ze względu na uznanie priorytetu funkcji innej, istotnej w kompleksowym rozpatrywaniu potrzeb i możliwości gospodarczych i sozologicznych. Jest ona w związku uzupełniającym się z funkcją budowlaną (tworzenia infrastruktury), może być w związku pozytywnym lub neutralnym z funkcją rekreacyjną. Często funkcja ta stwarza zagrożenie dla funkcji wodnej przez zwiększenie rozchodów wodnych (drenowanie, stymulowanie ewapotranspiracji) lub kreowanie zanieczyszczeń (chemizacja upraw, erozja powierzchniowa). Przy przestrzeganiu zasady ekorozwoju funkcja ta może mieć pozytywny związek z tworzeniem retencji gruntowej i siedliskowej (zwiększenie infiltracji, zbiornikowanie wód drenarskich), a przez to dodatkowo korelować z funkcją wodną. Podobnie sprawa przedstawia się w rozpatrywaniu powiązania z funkcją ochronną. Kompleksowe urządzenie obszarów wiejskich z uwzględnieniem bioróżnorodności godzi funkcję produkcyjną rolniczą i leśną w pewnym stopniu z potrzebami ochrony przyrody i krajobrazu. Postępowanie według zasady równowagi ekologicznej wyraźnie eksponuje możliwości łączenia ochrony środowiska z gospodarką rybacką. Funkcja wodna ma pozytywne związki z funkcją ochronną, zarówno w zakresie zabiegów (ochrona jakości i ilości wody), jak też tworzenia obszarów chronionych, np. użytków ekologicznych. Pośrednio przez tworzenie zasobów wodnych pozytywnie też oddziałuje na funkcję produkcyjną. Jest to szczególnie ważne przy realizowaniu funkcji rekreacyjnej, z tym że może być przez rozwój tej funkcji narażona na zagrożenia, szczególnie jakości wody. Zagrożenie dla niej tkwi także w rozwoju funkcji budowlanej obszarów wiejskich, szczególnie przez powstawanie źródeł zanieczyszczeń, związanych z inwestycjami mieszkaniowymi, jak też produkcyjnymi.

Funkcja rekreacyjna realizowana na obszarach wiejskich stwarza zagrożenia wtedy, gdy wiąże się z dużą antropopresją na środowisko. Powodować to może niszczenie ekosystemów (nie kontrolowana turystyka, kłusownictwo, zanieczyszczenie środowiska). Prowadzona w sposób kontrolowany może być źródłem środków finansowych na realizację innych funkcji na tych obszarach, w tym ochrony środowiska.

Funkcja ochronna z samej swej natury nie powinna zagrażać środowisku i występującej w nim równowadze ekologicznej. W pewnych przypadkach zagrożenia takie powstają z powodu naruszenia równowagi przez naturalną sukcesję roślinną. Ma to np. miejsce w rezerwatach, gdzie jedne, masowo rozwijające się gatunki, wypierają inne – chronione. Dotyczy to szczególnie wypierania roślinności zielnej przez zarośla i lasy. Podobne zjawiska mogą występować w zakresie ochrony zwierząt, w tym pośrednio przez zmiany ekosystemowe (znikanie gatunków zwierząt wraz z ustępowaniem określonych gatunków roślin). Rozwój oparty na wykorzystaniu innych funkcji obszarów wiejskich z reguły zagraża funkcji ochronnej. Z tych względów konieczne jest kompleksowe rozpatrywanie i łączenie funkcji innych z ochroną. Na przykład wynikająca z funkcji budowlanej sieć drogowa (np. autostrady) dzieli

obszary na jednostki zamknięte dla migracji zwierząt. Konieczne jest więc przy realizacji tej funkcji jednocześnie stymulowanie rozwoju funkcji ochronnej, przez tworzenie korytarzy ekologicznych (mosty ekologiczne nad autostradami).

Szczególne znaczenie w realizacji funkcji ochronnej obszarów wiejskich mają użytki ekologiczne, czyli obszary nie użytkowane do celów produkcyjnych. Ta rola w określonych warunkach może być na tyle priorytetowa przy ustalaniu funkcji dominującej w danym obszarze, że staje się podstawą przekwalifikowania terenów produkcyjnych na użytki ekologiczne przez zmniejszenie lub zaniechanie działalności produkcyjnej. Zjawisko to obserwuje się najczęściej w odniesieniu do gruntów ornych na słabych glebach oraz ekstensywnych użytków zielonych na terenach pogabiennych.

Przedstawione rozważania, dotyczące różnych funkcji, jakie mogą spełniać obszary wiejskie, prowadzą do następujących wniosków:

- 1) obszary wiejskie powinny być scharakteryzowane i sklasyfikowane według funkcji, jakie mogą spełniać na tle swoich naturalnych predyspozycji;
- 2) uzasadnione jest sporządzanie bilansu możliwości i potrzeb w zakresie różnych funkcji obszarów wiejskich w skali regionu lub kraju;
- 3) bilans taki powinien stanowić podstawę ustalenia funkcji priorytetowych dla wydzielonych obszarów;
- 4) priorytet funkcji określa kierunek rozwoju danego obszaru według celu, jaki wyznacza;
- 5) rozwój obszaru, to jest kształtowanie jego przestrzeni rolniczej według celu wynikającego z funkcji, powinien być oparty na zasadzie ekorozwoju, czyli konieczności zachowania równowagi ekologicznej w środowisku.

LITERATURA

- [1] Ekorozwój obszarów wiejskich. Mat. konf., Zesz. Probl. Post. Nauk Rol., PWN, 401, s. 5–346, 1992.
- [2] H o p f e r A.: Funkcje obszarów wiejskich z perspektywy ekorozwoju. W: Ekorozwój obszarów wiejskich. Mat. konf., Zesz. Probl. Post. Nauk Rol., PWN, 401, s. 53–60, 1992.
- [3] L e o p o l d M. , B n i Ń s k a M.: Gospodarka rybacka a ekorozwój. W: Ekorozwój obszarów wiejskich. Mat. konf., Zesz. Probl. Post. Nauk Rol., PWN, 401, s. 74–79, 1992.